

שמטת קרקע ושמטת כספים

מצות שמטה, שנקראת בלשון חכמים גם מצות שביעית, כוללת בתוכה שלשה פירושים (א) איסור עבודה בקרקע בשנת השמטה. (ב) חובת הביעור של פירות שביעית כמסתעף מקדושת הפירות הכללית. (ג) שמטת כספים.

הראשון — איסור עבודת קרקע מבואר טעמו שהוא קשור בקדושת הארץ, והמצוה היא: „שביתת הארץ”. השני — אמנם קדושת פירות שביעית נובעת מיסוד קדושת הארץ, אולם חובת הביעור מתבארת בנמוק אחר, המקשר עם השלישי — שמטת כספים. הרמב"ם (מו"נ ח"ג פל"ט) כותב כל המצות אשר ספרנום בהלכות שמטה ויובל, מהם לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כלם, כמו שאמר: ואכלו אביוני עמך (המקור לחובת ביעור זהו ואכלו אביוני עמך), ומהם חנינה בעבדים ועניים, כלומר השמטת כספים והשמטת עבדים, ע"כ. נמצא, חוליא שלימה מקשרת את כל חלקי מצות שמטה, מצד אחד קדושת הארץ, אדמת ישראל, ומצד שני מדה טובה לחזק הנחשלים בעם. והמצוה כולה בשלימותה משקפת הנחת הרמב"ם (שם ח"ג פכ"ו): כונת כלל התורה שני דברים, והם: תקון הנפש ותקון הגוף, תקון הנפש בנתינת אמונה ודעות אמתיות, ותקון הגוף בנתינת דרכים וסדרים מועילים בהנהגת המדינה או הנהגת הבית.

אמנם בהרחבת ההלכה נפרדת מצות שמטת כספים כמצוה מיוחדת, מסוג של „מצוות משפטיות”. כלומר, מצוות שנאמרו בתורה בסגנון צווי ואיסור, שלא לעשות כזה או כזה, ועל התוצאות מאלה המעשים האסורים אין שום דבר, ובכל חקרי הלכה בתורה שבעל פה אותן המצוות מקבלות תכונות של דברים משפטיים עם תולדות משפטיות¹). בתורה נאמרה מצות שמטת כספים בצורה מוסרית, בצורת צווי ופקודה מבלי להורות אי-אלו תוצאות משפטיות מסתעפות מפקודה זו, אכן בקביעות ההלכה רואים אנו מצות שמטת כספים בתורת חק משפטי עם תוצאות מתאימות.

בתורה נאמר „שמוט כל בעל משה ידו”, צווי להמלוה שלא יתבע חובו. בשאלת גדרה המשפטי של המצוה, אם יש על הלוה שעבוד החוב או לא, אם בית דין נזקקים למי שרוצה לעבור על המצוה ולתבוע חובו אחרי שביעית, אין דבר בתורה, אבל ההלכה קובעת מקום גם למושג משפטי במצות שמטת כספים: החוב אינו ניתן ליתבע, נחשב כאילו הוא מחול — אפקעתא דמלכא.

מה שאמרו חכמים: המחזיר חובו בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו (שביעית פ"י, ט), זהו מסוג הדרכה מוסרית שלא ישתמש הלוה באיסור המוטל על המלוה

(1) ראה מאמרי: מצוות משפטיות, סיני, תרצ"ח, חוברת ז—ח.

לתבוע את החוב ולא יתעשר על חשבון אחרים. הרי המחזיר חובו בשביעית, אומר הרמב"ם (הלכות שמטה ויובל פ"ט): „אל יאמר לו בחובה אני נותן לך אלא יאמר לו שלי הם ובמתנה נתונים לך. ואם לא אמר לא יקבל ממנו אלא יטול מעות וילך לו, ע"כ. ההלכה אומרת: „שטר חוב שעברה עליו שביעית ולא נכתב עליו פרוזבול מוציאין שטר מהמלוה להחזירו ללוה" (שו"ע חו"מ סי' ס"ז). בית הדין מתערב בדבר ומוציא את השטר, כי על פי המשפט כל חוב בשביעית נפגע ונתבטל, ומצוה על בית דין להשיב את השטר כאילו נפרע החוב.

הפוסקים הביעו את השקפותיהם השונות על מצוה זו בסדורם. הרמב"ם סדר מצות כספים בחשן משפט כחקה משפטית. וגם בתשובות הנספחות קבע מקום לדיני שמטת כספים בספר זרעים ביחד עם דיני שמטת קרקע. והטור והשו"ע קובע שמטת כספים בספר משפטים²).

יש להגדיר עוד הבדל בין מצות שמטת קרקע לשמיטת כספים: הראשונה היא מצוה שבין אדם למקום והשנייה — מצוה שבין אדם לחבירו. והנה בתשובת מהרשד"ם (חלק חו"מ סי' סא) דן בענין יתומים שהניח להם אביהם שטר חוב אם יכול הלוה לטעון טענת שמטה, והביא דברי חכם, שעמו הוא מתוכה, בלשון זו: „דלא דמי צדקה שהיא מצוה בינו לבין המקום לשמטה דיש לאו דלא יגוש שנוגש לחברו והיא מצוה שבין אדם לחברו. ולא מיבעיא דנ"ד לא תיבוהו ב"ד ללוה שיפרע החוב אלא שמחייבי להפרישם" (את היתומים). ועל זה ענה מהרשד"ם: „מה ראית לאמר שצדקה היא דבר שבינו לבין המקום שמטה בינו לבין חברו?.. קיימא לן אין פוסקים צדקה על הקטנים ואפילו על פדיון שבויים, ואם העלימו אין ב"ד מוזהרים, ואיך עולה בדעת ששמטה תהיה יותר חמורה. ועוד יש לך כי שניהם כאחד נכנסים בגדר צדקה, ותורה בחדא מחתא מחתינהו... זיל קרי בי רב, וחכמים דרשו: כל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובד עבודה זרה, נאמר כאן בליעל וכו' ופשטיה דקרא בשמטה כתוב... אלא הכל אחד ואין הפרש ביניהם. ואפילו במצוה שבין אדם לחברו הקטן פטור שחש"ו פגיעתם רעה והם שחבלו באחרים פטורים. ולפי דבריך היה ראוי לחיבו כיון שהוא דבר שבין אדם לחברו, ויותר קשה משמטה כי אינו אלא העדר טובה ונזקים הוי עשות רע בידים. ע"כ כת"ד.

אמנם דעת החכם שבצווי לא יגוש יש חיוב ושעבוד של דררא דממונא כרוב מצוות שבין אדם לחברו. יחד עם ההלואה באה תורת השמטה כדברי מהרשד"ם שם; התורה מחייבת את המלוה כשתגיע שנת השמטה להפקיע את החוב ולא לתבוע את ממונו ולהשאירו ביד הלוה, והחיוב מוטל על המלוה משעת ההלואה. לפי זה יחד עם ירושת היתומים הקטנים בהלואת אביהם עובר גם החיוב של האב, שחל עליו משעת ההלואה, על היתומים והמה חייבים להשמיט משום שעבוד האב, ואין כאן צדקה ולא חסד ולא תשלום פיצויים בשביל נזק שהזיקו היתומים בעצמם.

---

(2) כאן רואים אנו הפך מסדור דיני רבית, שהרמב"ם על פי סדורו ההגיוני נותן מקום להלכות רבית בספר המשפטים בהלכות מלוה ולוה, כאחד מהיחסים המשפטיים שבין המלוה והלוה. הטור ואחריו השו"ע נתנו להלכות רבית מדור מיוחד ביורה דעה בין שאר הלכות איסור והיתר. ראה מאמרי: מצוות ודיני ממונות, הצפה, י' חשוון, תרצ"ט.

הכונה בדברי החכם ששמטת כספים היא מצוה שבין אדם לחברו, כלומר שיש כאן גם צד משפטי, חיוב ושעבוד להפקיע החוב ולסלקו.

לפי זה, ההסבר בתכן שמטת כספים הוא, שעל כתפו של המלוה מוטל החיוב להפקיע את החוב בשנת השמטה. ובמובן זה יש לבאר ההגדרה: „שמטת כספים חובת הגוף הוא” (קדושין לח:), ומה שייך חובת הגוף בשב ואל תעשה, אלא פירושו הוא שעל גוף המלוה, אכתפיה רמי שעבודא להפקיע את החוב.

והנה במכות (ג:) יש מחלוקת רב ושמואל באומר אין לך עלי אונאה, רב אמר יש לו עליו אונאה, ושמואל אמר אין עליו אונאה. ובסוגיא שם אמרינן אליבא דשמואל שכן הוא הדין בשביעית, אם אמר על מנת שלא תשמיטנו בשביעית אין שביעית משמטת. והפרישה (טוש”ע חר”מ סי’ ס”ז) הקשה על הטור ושו”ע שפסקו בהתנה המלוה עם הלוה שלא ישמיט חוב זה ואפילו בשביעית תנאו קיים (שו”ע שם, סעיף ט), ובאונאה פסקו: האומר לחברו על מנת שאין לך עלי אונאה יש לו עליו אונאה (שו”ע חר”מ סי’ רכז, סעיף כא). הסמ”ע והש”ך שם תירצו: באונאה לא ידע ומחיל, ע”ש, אבל אינו נהיר לי, בכל זאת קשה למה מדמה אותם בסוגיא דמכות, והחילוק בין סתם למפרש בב”מ נ”א נאמר אליבא דרב. ולפי דברנו אפשר ליישב פסק ההלכה ע”פ הכלל דקיי”ל הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדיני, ואם כן באונאה שהסברא של מחילה כדי שלא יהיה בו איסור הדין כרב שיש לו עליו אונאה, אבל בשביעית שהצד המשפטי הוא העיקר, שהמחילה מצד הלוה הוא על השעבוד הממוני המוטל על המלוה להפקיע את חובו, וכיון שנסתלק השעבוד של המלוה שנמחל ממילא אין כאן איסור — הרי הוא דיני ממונות, והלכה כשמואל בדיני.

לפי הסבר זה תסולק קושית הקצוה”ח (שו”ע חר”מ סי’ סז, ס”ק א) על הטעם בתשו’ הרא”ש למה שאין אנו נוהגים בזמן הזה להשמיט כספים משום דהוה ליה כמתנה על מנת שאין לך עלי שביעית: ואכתי קשיא לי בשנה השביעית גופה שאינו משמט, אבל מיד כשהגיע תחלת השמטה אין ב”ד נזקקים לגבות שום חוב. וגם המלוה בעצמו אין לו ליגוש מהתחלת שבע אע”ג שאינו משמט אלא בסופה, וכמ”ש הרא”ש פרק השולח, ע”ש. ובזה לא שייך תנאי דזה אינו תנאי אלא מילתא דאיסורא, הואיל ואינו משמט יש בו רק מילתא דאיסור, עכ”ד.

אמנם לפי שבארנו בלא יגוש זה יש שעבוד ממוני, שהמלוה משועבד ללוה כשיגיע זמן השמטה להפקיע את החוב ולא לתבוע מהלוה, והשעבוד הזה חל על המלוה משעה ראשונה מעשית ההלוואה כנ”ל. ובתנאי שאין לך עלי שביעית פירושו שהלוה מסלק או מוחל את השעבוד שיש לו על המלוה, וזהו תנאי שבממון וקיים.

וכן מבואר בתשב”ץ (ח”ג, סי’ קכ”ד) שכתב: והתנאי שלא תשמיטנו בשביעית כמו שהוא מועיל למלוה על הלוה כן הוא מועיל על יורשי לוח... בתנאי זה כיון שאינו מתנה על מה שכתוב בתורה והוא תנאי שבממון וקים כדאיתא בפרק קמא דמכות. אם כן כמו שהחוב הוא קיים בשעבודו של הלוה כשהיה, כן הוא קיים על היורשים שכבר הופקע דין שמטה מחוב זה, ע”כ.

ובזה מבוארים דברי הירושלמי (שביעית, פ”י) על המשנה השוחט את הפרה בר”ה וכו’ שמקשה: והא אין ראוי לתובעו בר”ה? ומתיר: כיון שראוי להאמינו כמו שראוי לתובעו, וכאן הואיל וראוי ליתן לו. מעות ולא נתן נעשית ראשונה

מלוה, ע"כ. והקשה הר"ש במשנה שם: הא ביר"ט לכולי עלמא לא ניתנה ליתבע ולא קרינא ביה לא יגוש, דמאי דקרינא ביה לא יגוש אח"כ אינו מועיל מידי דהוה אמלוה לחבירו לעשר שנים דפ"ק דמכות. ע"כ. אבל כאמור, השעבוד של לא יגוש חל משעת ההלוואה רק הפרעון לא יכול להיות ביר"ט, ואינו דוחה למלוה לעשר שנים שהשעבוד של לא יגוש חל רק אחרי עשר שנים. ואולי זו היא כונת הדברים כיון שראוי להאמינו כמי שראוי לחובעו, ודו"ק.

ב.

הזכרנו עוד הבדל בין מצות שמטת קרקע ובין מצות שמטת כספים: הראשונה היא חובת קרקע והשניה — חובת הגוף. אמנם לדינא אין הבדל שגם שמטת כספים תלויה בקדושת הארץ, וכמו שדרש רבי: בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים (קדושין לח), וכן יש לדרוש: במקום שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, במקום שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים, ושמטת כספים בחו"ל דרבנן אף שהיא חובת הגוף. וכן כתב התוספות בקידושין שם לר"א בר"ש לפי הגירסא מהו דתימא במקום שאתה משמט קרקע דהיינו בארץ ישראל, שהרי חובת קרקע היא, אתה משמט כספים ומקום שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים, וכיון דאין שמטת קרקע בחוץ לארץ השמטת כספים לא תנהוג בחוץ לארץ, תלמוד לומר כי קרא שמטה מכל מקום, עכת"ד. הרי מה שנוהג שמטת כספים בחו"ל הוא תקנת חכמים לרבי או גזוה"כ לר"א בר"ש ולא משום חובת הגוף. ולא כמו שכתב בתשב"ץ (ח"ג, סי' סד) ששמטת כספים נוהגת בכל מקום ובכל זמן לפי שהיא חובת הגוף, ע"ש.

ובזה לא מובנים לי דברי התומים בסי' ס"ז ס"ק ב שהשיג על בעל תה"ד שנתן טעם למה אין נוהגים בארצותינו במצות שמטת כספים משום שיש לאמר שמדינות הרחוקות מא"י כמו ארץ אשכנז ואגפיה לא הוה בכלל גזרת חז"ל לקבוע בו שמטת כספים כמ"ש ר"י בתוספות לענין חיוב מעשרות. וכתב התומים: אין הנדון דומה לראיה כלל, בשלמא בתרומות ומעשרות שהוא חובת אדמה, ועיקר חיובו ד"ת אינו אלא בא"י רק חז"ל הוסיפו להחמיר ולקבוע חיובו אף בחו"ל בזה שפיר אמרינן שלא קבעו רק במדינות הסמוכות לא"י ועומדות על הגבול לבל יתהלכו בא"י ולא במדינות המופלגות מא"י. מה שאין כן שמטת כספים שהיא מצות חובת הגוף, ואם כן אם חז"ל תקנו שיהיה נוהג כשל תורה מ"ש הבדל בין א"י לחו"ל? או שנוהג בכל ארצות או שאינו נוהג נמי בא"י כלל, ואין במצוה זו הבדל בין הארצות... הלא אין מצוה זו מפאת א"י, עכ"ד. והרי אף שהיא חובת הגוף שמטת כספים מדברי תורה רק בא"י כשמטת קרקע, ובחו"ל שמטת כספים נוהגת רק מדברי סופרים, כמו בזמן הזה בא"י, כאמור. וכן נראה מדברי השו"ע סעיף א שכתב: ומדברי סופרים שתהא שמטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום, ע"כ.

ג.

אמרנו שאיסור עבודת קרקע בשביעית היא חובת הקרקע. אמנם המצוה מטלת על האדם, אבל חיובו רק כאחראי עבור הקרקע שלו, עליו למנוע עבודת

הקרקע בשביעית, ועצם האיסור נוגע לגוף הקרקע. דוגמא לדבר: אדם מצווה על שביעת בהמתו בשבת. ובע"ז ט"ו ע"ב גרסינן, אדם מצווה על שביעת בהמתו בשבת ואדם מצווה על שביעת שדהו בשביעית (פרש"י: שנת שבתון יהיה לארץ) ואין אדם מצווה על שביעת כלים בשבת ולא על שביעת בהמתו, ומדמה שני סוגי האיסורים להדדי. ועיין בתוספות שם ד"ה מי דמי שכתבו: אין אדם מצווה על שביעת בהמתו בשביעית, פירוש לפי שאין האיסור תלוי בגוף הבהמה אלא בגוף הקרקע. ואפילו השאל פרתו לנכרי לחרוש בה בשביעית אין שום איסור וכר. ופריך והרי שדה שאדם מצווה על שביעת שדהו, וכשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא, ע"כ. הרי שכתבו בפירוש שאפילו אם ישראל אחר עובד את שדהו עליו חל האיסור של שביעית, שנתן לו לעבוד בשביעית ולא מנע שבתון הארץ.

ומדברי התוספות נראה שאם השאל שדהו בשביעית יש בזה משום איסור, ואם כן אינם מובנים לי דברי התוס' למעלה בסמוך שהקשו על פירוש הקונטרס: מאי קפריך והרי שדה והא לא שייך בה שאלה ונסיוני, ע"כ, ולמה לא שייך אם אסור להשאל שדה לחרוש בה בשביעית? והראיה שכתבו התוספות שם: תדע דהא לא אסרינן מכירת שדה לנכרי מהאי טעמא כי היכי דאסרינן בהמה גסה, ע"כ, תמוהה בעיני שמכירת שדה לעכרים אסרינן משני טעמים יותר יסודיים, השייכים אף בשאר ימות השנה לא רק בשביעית: א) משום חניית קרקע. ב) משום הפקעת מעשר (ע"ז, כ"א ק"א). * ואפשר לאמר עוד שבטעם משום הפקעת מעשר כלולה נמי הפקעת שביעית, שאם לא כן מכירה בשנה השביעית מאי תאמר שאין שם הפקעת מעשר, שאין מעשר בשביעית³, אלא על כרחך בשנה זו יש בה משום הפקעת שביעית. ובין אם נפרש הפקעה למ"ד יש קנין לעכרים וכשמוכרה

---

* ע"י מש"כ ב"התורה והמדינה" קובץ ג' עמ' ככ"ד (אות ה') שדברי התוס' בפירושם הם. מתבארים באופן אחר, ומ"מ שיטת רש"י ודאי כך שאם ישאל שדהו לאחר, בעל השדה עובר בשביעית. ומ"מ קושית התוס' היא לרש"י גם לפי שיטתו, ומש"כ הרב המחבר דידן שליט"א שהי' לגמרא "טעמים יסודיים השייכים אף בשאר ימות השנה לא רק בשביעית" אינו מספיק, שהרי כשמוכר השדה מוכרה גם לשנת השמיטה וממילא שייך הגזירה משום שאלה, שמא ישאל באתו אופן גם על שנת השמיטה. שהרי כזו היא גם גזירת איסור מכירת בהמה גסה בכל ימי השבוע, שמא ישאלנה גם לימות השבת, וכמו"כ יש גם בני"ד מקום לגזירה זו. ומזה הוכיחו בתוס' שגזירת שאלה ל"ש בקרקע שאין זה שכח כלל. העורך.

3) אמנם ראיתי במשנה למלך הלכות שמטה ויובל פ"ד הלכה כזו שכתב: אם היינו אומרים שחייב המעשר בשביעית תלוי בקדושת שביעית, שכל מקום ששביעית נהג אין בו חיוב מעשר בשביעית היו דברי הכס"מ באים על נכון דכיון דאליבא דכולי עלמא הייבים במעשר שמע מינה שאין שביעית נהג. אך כבר כתבנו, שמסוגית הגמרא ומדברי הרמב"ם ריש הלכות תרומות נראה שכיבוש מצרים חייב במעשר בשביעית. ועיין במ"ש הרמב"ם בפ"ד ממסכת ידים משנה ג', והמעין בדבריו יראה דס"ל דכ"מ שהשמטה נהגת אין מעשר בשביעית וכמ"ש בה' מתנות עניים, וכעת הדבר צריך אצלי חלמוד, ע"כ.

לנכרי הרי הוא מפקיעה ממש ממעשר, שאפילו יזרע ישראל לא יחתייב במעשר, ובין אם בפרש הפקעה "מה שהיא עתה ביד נכרי והוא זורעה שאינו מפריש ממנו מעשר נמצא שאין מקיימים בזה השדה מצוה התלויה בה" (מלשון התוס' ע"ז כ"א ע"א ד"ה הא), הפקעה בזה היא גם לענין שביעית. ואפילו אם נאמר שכונת קושית התוספות היא לאסור מכירת עכו"ם משום שיעבוד בה בשבת ע"ש, הרי יותר נכון הטעם שמפקיע החיוב מן הקרקע, ודו"ק. ויש לברר.